

УДК 316.75:141.76(497.1)"1961/1981"(093.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.2.rak.233-257>

Оригинални научни рад

Примљен: 15. 2. 2020.

Прихваћен: 11. 5. 2020.

Александар РАКОВИЋ

Институт за новију историју Србије, Београд

rakovic@gmail.com

Развој туризма у Југославији на примеру Коверсаде (1961–1981)*

АПСТРАКТ: На основу југословенске дневне, забавне, црквене, туристичке, натурастичке, хотелијерско-угоститељске штампе, архивске грађе Туристичког савеза Југославије и литературе, рад приказује развој туризма у Југославији на примеру Коверсаде, однос комунистичких власти и Римокатоличке цркве према одржавању Тринаестог конгреса Међународне натурастичке федерације у кампу „Коверсада“ 1972. и друштвене околности које су водиле ка томе да Врсар, ХТП „Анита“ и натурастички камп „Коверсада“ постану једно од средишта светског туризма, а с њима и социјалистичка Југославија.

Кључне речи: Југославија, туризам, социјализам, Римокатоличка црква, Јадранско море

Увод

Истраживање за овај рад обављено је у склопу вишегодишњег, знатно ширег, дубљег и оспежнијег проучавања архивске грађе, штампе, периодике и литературе за тему *Југославија и натурастичка култура 1956–1991*, која би до краја 2020. под тим насловом требало да се појави као монографија.

* Рад је настао у оквиру пројекта *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (47027) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Оновремена штампа је честим писањем о натуразму прво креирала а потом потврђивала, па и афирмисала интересовање јавности за појаву потпуне нагоде на југословенској обали. Стога је натуразам био је симпатисан посебно код београдске и загребачке забавне штампе, а праћен, толерисан и неосуђиван у туристичкој, политичкој и дневној штампи.

Међутим, у Архиву Југославије, у фонду Туристичког савеза Југославије не постоји ниједан стратешки документ о развоју натуразма у земљи. Натуразам јесте био тема овог савеза, али као пропаганда ка Западу, у склопу опште туристичке пропагандне делатности. Развој натуразма у Југославији одвијао се, дакле, стихијски, без плана, у складу с „девизном жетвом“ и наметнули су га странци.¹ Интересантно је да тек 1978. натуразам бива законски нормиран Законом о угоститељској и туристичкој дјелатности Социјалистичке Републике Хрватске члановима 83, 84 и 85, у глави II и одељку 5 који је насловљен „Пружање угоститељских услуга нудистима“.² То се збива чак 22 године после појаве првих западнонемачких и аустријских натураста на Рабу и острвцету Јеролим надомак Хвара (1956)³ и чак 17 година након отварања за натуразам острвцета Коверсада код Врсара (1961), које је у наредној деценији еволуирало у други по величини натурастички камп у Европи.

О развоју натуразма у Југославији

Натуразам је израстао у друштвени феномен Југославије, али није постао друштвени феномен Југословена. Рецимо, само 1% гостију у југословенским натурастичким камповима 1974. били су Југословени, а све остало странци, скоро у потпуности из Западне Европе.⁴ Југославија је видела натуразам као промоцију свог отвореног социјалистичког система,⁵ али је још више у њему видела прилику за добру зараду. Притом је југословенска пропаганда натуразма била знатно слабија од пропаганде иностраних агенција – посебно из Савезне Републике Немачке – чији су успеси пунили натурастичке капацитете

1 „Goli spasili hotele“, *Studio*, 5. 9. 1980.

2 *Zakon o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti*, priredio Slobodan Kaštela, (Zagreb: Narodne novine, 1978), 58–59.

3 Herbert Rittlinger, *Dalmatinischer Sommer*, (Hamburg: Richard Danehl's Verlag GmbH Hamburg-Altona, 1956), 30–32.

4 „Neotkrivene mogućnosti“, *Anita*, 19. 10. 1974.

5 „Puno priznanje Jugoslaviji“, *Glas Istre*, 7. 8. 1972.

у Југославији. Западна пропаганда допринела је да број посетилаца југословенских туристичких кампова буде у сталном порасту, око 12% годишње током шездесетих до почетка седамдесетих.⁶

Туристичке новине, орган Туристичког савеза Југославије, писале су 1972. да се „нудистички кампови“ у Југославији „само узгред помињу као извесна туристичка згода и могућност на туристичком тржишту“.⁷ Директор продаје хотелско-туристичког предузећа „Анита“ Јерко Сладољев је казао 1972. да су натурасти добри потрошачи и потом нагласио: „Само што ми у Југославији желимо да нам ‘голи гости’ у што већем броју дођу и да нам оставе паре, али се ипак некако стидимо, хтели бисмо да их сакријемо“.⁸ Према *Монтенегротуристу*, приход Југославије од натуразма у првој половини осамдесетих био је скоро 200 милиона долара годишње.⁹

Женска нагота је постајала све прихватљивија у југословенској јавности од када је Ева Рас сасвим скинула одећу у филму „Љубавни случај или трагедија службенице ПТТ“ (1967).¹⁰ Томе је доприносила и хипи нагота на авангардној, али великој позоришној сцени београдског Атељеа 212 оличена у мјузиклу *Коса* (1969–1973).¹¹ Пулски *Глас Истре* и ријечки *Нови лист* писали су у лето 1972. да је наготу великог платна Деветнаестог фестивала југословенског играног филма у Пули одмах наставила нагота Тринаестог конгреса Међународне туристичке федерације у Врсару.¹² Забавно-еротске ревије *Чик и Ева* и *Адам*, које су од 1968. излазиле у Београду, такође су охрабривале јавну наготу.

Представници Сабора Социјалистичке Републике Хрватске, Савеза комуниста и Савеза социјалистичког радног народа били су високи гости, па и говорници на отварањима туристичких манифестација и туристичких кампова. Посебно висок ранг био је присутан на свечаном отварању нових објеката у туристичком кампу „Монсена“ у Ровињу (1979) који су пуштени у рад у присуству председника Сабора СР Хрватске Јуре Билића, члана председништва СР

6 „International congress of nudists“, *Yugoslav Tourist News*, May 1972.

7 „Razgoličena istina“, *Turističke novine*, 10. 8. 1972.

8 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

9 „Издашни поклоници Евиног костима“, *Монтенегротурист*, 25. 8. 1985.

10 „Зар вам није непријатно?“, *Илустрована политика*, 18. 2. 1969.

11 О томе детаљно у: Александар Раковић, „Мјузикл *Коса* у Атељеу 212 (1969–1973)“, *Токови историје* 2/2017, 85–114.

12 „Golaći na okupu“, *Glas Istre*, 29–30. 7. 1972; „Golaći na okupu“, *Novi list*, 29–30. 7. 1972.

Хрватске Казимира Јеловице и других републичких и локалних функционера.¹³ Реч је, дакле, о афирмативном односу према натуразму, макар као значајној грани туристичке привреде у Југославији, ако не и према друштвеној наготи.

Једини институционални критичар натуразма у Југославији била је Римокатоличка црква, посебно Црква у Хрвата, најпре кроз своје гласило *Глас Концила*. Српска православна црква се по питању натуразма није оглашавала у свом гласилу *Православље*. Иступ Радоја Илића, делегата у Скупштини Социјалистичке Републике Србије, који је 1977. рекао да је зарада на натуразму неморална,¹⁴ изузетак је, и лично мишљење, које се коси са односом према натуразму републичког врха у СР Хрватској.

Локалци су се, иначе, брзо навикавали на натурасте, како због тога што су гости били коректни тако и због тога што су домаћинима доносили побољшање стандарда. Нагота која би у Врсару почетком шездесетих била тумачена као да „сам враг има своје прсте“ у томе, постајала је „с врременом“ сасвим „нормална појава“.¹⁵ *Глас Концила* је 1975. чак писао да су становници места Млини код Дубровника добри римокатолици, да сви крштавају своју децу, иду на веронауку. Међутим, „у близини двије нудистичке плаже, љети сви живе за туризам, а гостима треба, кажу, у свему угађати“. Управо приходи од туризма су чинили да мештани солидно живе и да се не исељавају.¹⁶ Забрађене старице у Мимицама код Сплита обрађивале су 1976. виноград без икаквог интересовања за збивања на плажи док су се француски натурасти купали педесетак метара од њих.¹⁷

Натураizam у Југославији је експлодирао услед интеракције повољних друштвених околности за јавну наготу које је пружио југословенско социјалистичко друштво, домаћих туристичких и привредних предузећа која су у натуразму видела извор огромне зараде, западних туристичких агенција које су на томе такође веома добро зарађивале и западних натураста – највише из немачког говорног подручја – којима се веома допала југословенска обала и топла медитеранска клима.

13 „Velika radna pobjeda“, *Jadran*, 27. 8. 1979.

14 „Goli osvajaju svet“, *Duga*, 3. 9. 1977.

15 Predrag Bosić, „Naturizam u povijesti istarskog turizma 1960–1990“, *Radionica za suvremenu povijest. Istraživanja diplomanata pulskog Sveučilišta 2011–2013*, priredili Igor Duda, Anita Buhin, Igor Stanić, (Pula–Zagreb: Srednja Europa, 2013), 113.

16 „Dubrovačka predsezona“, *Glas Koncila*, 22. 6. 1975.

17 „Evropa se svlači u Jugoslaviji“, *Duga*, 26. 6. 1976.

Југославија је током шездесетих и седамдесетих година такмаца у натурастичкој понуди имала само у Француској јер је туризам био забрањен у Грчкој, Италији, Шпанији и Португалији. Западнонемачки туризам, најразвијенији и најбројнији као покрет, није имао своје топло море па су се туристи из Савезне Републике Немачке опредељивали за Француску или Југославију. Током осамдесетих у француским натурастичким центрима и камповима летовало је годишње између милион и по и два милиона туриста, од којих су половина били Французи, а половина странци.¹⁸

Према председнику Међународне натурастичке федерације Мишелу Кајоу у Југославији су 1972. летовале стотине хиљада туриста.¹⁹ *Илустрована политика* је 1977. писала да у Југославији годишње летује између 1.200.000 и 1.300.000 туриста.²⁰ У чланку у *Дуги* писало је да их је 1979. летовало скоро милион.²¹ Ове бројке могу бити и нешто претеране.

Југословенске туристичке новости – орган Туристичког савеза Југославије и Општег удружења туристичке привреде Југославије који је излазио на енглеском језику – писале су 1972. да је Југославија „обећана земља“ за туристе.²² Загребачки *Вечерњи лист* је 1972. јавио: „Југославија је међу европским туристичким земљама данас најотворенија дестинација за голишавце“.²³ Према тексту који је 1979. објављен у *Гласу Концила*, у осам туристичких проспеката, односно ревија на немачком језику – међу којима је био и Југотурсов *Jugoslawien 78* – свуда је писало да је „Југославија најслободнија натурастичка [ФКК] земља у Европи“.²⁴ У *Бедекеровој Југославији* (1982), западнонемачком туристичком водичу, стоји да „Југославија има више натурастичких плажа него било која друга земља; обично се налазе уз хотелe, одмаралишта и кампове“.²⁵ Туристички савез Југославије и Опште удружење туристичке привреде Југославије из-

18 Stephen L. Harp, *Au Naturel. Naturism, Nudism, and Tourism in Twentieth-Century France*, (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2014), 2–4, 87.

19 „Razgoličena istina“, *Turističke novine*, 10. 8. 1972.

20 „Голи и још несхваћени“, *Илустрована политика*, 31. 5. 1977.

21 „Vreme golih“, *Duga*, 21. 6. 1980.

22 „International congress of nudists“, *Yugoslav Tourist News*, May 1972.

23 „Nudistička 'golotinja““, *Večernji list*, 1. 8. 1972.

24 „Jugoslavija – najslobodnija FKК zemlja u Evropi“, *Glas Koncila*, 22. 7. 1979.

25 *Baedeker's Yugoslavia*, US and Canadian edition, (New Jersey: Prentice Hall Press, 1982), 256.

нели су 1982. свој став: „Југославија, као најјача туристичка база у Европи“.²⁶

Јерко Сладољев пише да су 1974. на југословенској обали била 33 туристичка кампа и плаже.²⁷ Друштво туриста „Југославија“ побројало је 1975. тринаест туристичких кампова, 25 туристичких плажа и четири туристичка хотелска насеља.²⁸ То друштво је 1976. избројало четрнаест кампова, 25 плажа и три туристичка хотелска насеља.²⁹ *Вечерњи лист* је 1972. писао да су поред званичних туристичких кампова, плажа и насеља, у Југославији те године постојале и 32 „најлон-плаже“, односно незваничне туристичке плаже.³⁰ У Југотурсовом проспекту 1978. набројано је 26 званичних туристичких места: 25 у Хрватској и једно у Црној Гори.³¹ Сабор Бискупске конференције Југославије је у „Изјави о нудизму“ из 1981. објавио: „На темељу анкете, коју смо провели у свим нашим приморским надбискупијама и бискупијама, у години 1980. било је на нашој обали 36 организованих нудистичких плажа и безброј дивљих нудистичких плажа“.³² У *Бедекеровој Југославији* 1982. препоручено је 20 организованих туристичких простора с још више туристичких плажа.³³ Туристички савез Југославије и Туристички савез Хрватске објавили су 1982. туристички проспекат на немачком језику са тридесет туристичких центара, кампова и хотела, дуж читаве југословенске обале, од Истре до Аде Бојане.³⁴ У италијанском туристичком водичу за Југославију из 1987. побројано је чак 110 туристичких центара, кампова, хотела и плажа на југословенској

26 Архив Југославије, Туристички савез Југославије, фонд 746, кутија 47, Предлог програма туристичке пропагандно-информативне делатности према иностранству у 1983. години. Овај документ су сачинили Туристички савез Југославије и Опште удружење туристичке привреде Југославије, а представљен је 14. јула 1982. на седници Савета за туристичку пропаганду и информативну службу Туристичког савеза Југославије.

27 Jerko Sladoljev, *Naturistički kampovi i naselja. Povijest, koncepcija, razvoj*, (Pula, CASH, 2001), 50.

28 „Pregled naturističkih kampov in plaž“, *Naturist*, junij 1975.

29 „Pregled naturističkih kampov, plaž in hotelskih naselij“, *Naturist*, junij 1976.

30 „Nudistička ‘golotinja’“, *Večernji list*, 1. 8. 1972.

31 „Jugoslavija – najslobodnija FKK zemlja u Evropi“, *Glas Koncila*, 22. 7. 1979.

32 „Izjava o nudizmu“, *Glas Koncila*, 17. 5. 1981.

33 *Baedeker's Yugoslavia*, 256–258.

34 *Jugoslavija. Freikörperkultur*, (Zagreb: Turistički savez Jugoslavije, Turistički savez Hrvatske), 1982.

обали. Изнето је и мишљење да би на југословенском Јадрану могло бити чак око две хиљаде плажа на којима се скупљају натурасти.³⁵

У Истри је летовало 40% натураста који су долази на одмор у Југославију.³⁶ На овом простору постојали су 1983. дневни капацитети за 30.000 натураста у шест кампова.³⁷ Када је 1989. било јасно да „долази до кризе туризма Југославије“, у Порештини је било око 21.000 дневних туристичких капацитета. Натураста је било све мање јер су ишли ка новим туристичким дестинацијама у Грчкој, Италији и Шпанији. Неки су то правдали цветањем мора 1988. а неки све сложенијом политичком ситуацијом у Југославији.³⁸

Од 1961. до 1991. највеће туристичко име Југославије било је острвце Коверсада које заузима само 67.477 м² и има 990 метара обалне црте.³⁹ Због несвакидашње туристичке потражње за тим острвцем, изграђен је туристички камп „Коверсада“, на обали стотинак метара удаљеној од острвца, два километра јужно од Врсара у Истри. Ово је био највећи туристички камп у Југославији. По капацитетима су следили туристички камп „Соларис“ (Пореч) који је радио у склопу хотелско-туристичког предузећа „Ривијера“ из Пореча и туристички камп „Валалта“ (Ровињ) који је деловао у оквиру радне организације за међународну трговину и заступање иностраних фирми „Прогрес“ из Београда.⁴⁰

Коверсада и туризам

Угоститељско-трговинско предузеће „Лим“ из Врсара основано је 15. марта 1957.⁴¹ У предузећу су тад радила само четири запослена.⁴² Рудолф Халбиг, власник туристичке агенције „Мирамаре“ из Минхена, дошао је 1960. у управу „Лима“ како би замолио да се њему и неколицини пријатеља дозволи да се на нетакнутом острвцу Коверсада купају голи. Надлежни су им, не без предрасуда, изашли у

35 *Naturismo '87. Guida ai campi naturisti della costa adriatica jugoslava*, (Padova: Francisci Editore), 1987.

36 „Casanova kao mamac“, *Studio*, 23. 8. 1980.

37 „Čast, a i obaveza“, *Turističke novine*, 15. 9. 1983.

38 „Osetljiva duša naturistička“, *Turističke novine*, 1. 8. 1989.

39 <http://www.zupavrsar.com/vrsarske-znamenitosti/vrsarski-arhipelag>

40 „Neotkrivene mogućnosti“, *Anita*, 19. 10. 1974; „Solaris i plaža gladilište“, *Naš glas*, 10. 4. 1976; „Progres – integralni deo udruženog rada“, *Progres*, 27. 12. 1978.

41 „Jučer-danas-sutra“, *Anita*, 20. 9. 1977.

42 „Počelo je sa 45 ležaja“, *Anita*, 16. 8. 1974.

сусрет.⁴³ „Мирамаре“ и „Лим“ су 1960. договорили склапање уговора према ком би та западнонемачка агенција имала ексклузивно право за довођење првих натураста на Коверсаду. Уговор између агенције „Мирамаре“ и „Лима“ склопљен је 1961. посредством туристичке агенције „Компас“ из Љубљане.⁴⁴

Натурасти су од 1961. одседали у Врсару, а цео дан проводили наги на Коверсади.⁴⁵ Прво је стигло осам западнонемачких натураста који су летовали у три шатора. Затим је број повећан на тридесет, а потом на шездесет натураста који су овде летовали у „робинзонским условима“.⁴⁶ Наиме, Коверсада је 1961. била без светла, а вода је допремана двапут дневно у кантама с чамцем на веслање.⁴⁷ Натурасти су тада купање плаћали дневно по 500 динара, што је био износ који се зарађивао за дан и по.⁴⁸ Киоск је изграђен 1962, а 1963. почела је с радом продавница.⁴⁹ Храна за продавницу је такође допремана чамцима.⁵⁰ Иначе, до 1960. у Врсару није било асфалта, водовода и довољно текуће воде,⁵¹ а пут од Пореча до Врсара асфалтиран је 1964.⁵² Острвце је воду и санитарни чвор добило 1966. а потом и ресторан с кухињом и терасом.⁵³

Поред нетакнуте природе, сматрало се да је положај Коверсаде, до које се из западних земаља могло стићи за један дан, допринео томе да она постане једно од најпосећенијих туристичких места у свету.⁵⁴ Италијански натурасти почели су да пристижу 1962.⁵⁵ Халбиг је о Коверсади објавио или организовао репортаже, рекламне поруке и огласе у чак 372 новине и часописа на Западу.⁵⁶ Одзив је био изванредан. Кампинг простор на Коверсади отворен је 1964. за

43 „Koversada je vaša“, *Koversada*, 1. 5. 1981.

44 „Raj na čarobnom otoku“, *Koversada*, 26. 6. 1986.

45 „Gost koji se vraća – najbolja reklama“, *Koversada*, 25. 5. 1976.

46 „Casanova kao mamac“, *Studio*, 23. 8. 1980.

47 „Jučer-danas-sutra“, *Anita*, 20. 9. 1977.

48 Bosić, „Naturizam u povijesti istarskog turizma“, 112.

49 Sladoljev, *Naturistički kampovi i naselja*, 52.

50 „Koversada je vaša“, *Koversada*, 1. 5. 1981.

51 „Jučer-danas-sutra“, *Anita*, 20. 9. 1977.

52 „Jubilej naturističke metropole“, *Turističke novine*, 19. 8. 1982.

53 Sladoljev, *Naturistički kampovi i naselja*, 52.

54 „Prirodni ambijent – neprocjenjivo bogatstvo“, *Koversada*, 25. 5. 1976.

55 „Raj na čarobnom otoku“, *Koversada*, 26. 6. 1986.

56 „Koversada' i svjetski naturizam“, *Koversada*, 26. 6. 1986.

400 натураста.⁵⁷ Острвце је постало претесно за натурасте,⁵⁸ па су почели да се окупљају и на обали, преко пута острва.⁵⁹

Предузеће „Лим“ преименовано је 19. марта 1963. у угости-тељско-туристичко предузеће „Анита“.⁶⁰ Она је у јесен 1965. почела изградњу туристичког кампа на обали преко пута Коверсаде, између Врсара и Лимског канала, да кад 1966. буде отворен има капацитет од 2.000 гостију. Изградњу је углавном из сопствених средстава финансирала „Анита“.⁶¹ Камп је добио исто име као и острвце с ког је и поникао – „Коверсада“. Даље, 1968. изграђени су „Виласи Коверсада“, нови ресторан и забавни центар, а 1969. капацитет туристичког кампа проширен на 3.500 људи.⁶² Дакле, „Коверсада“ је с вилама добила прве чврсте објекте за смештај, поред постојећег простора за шаторе.

Највише афирмативних текстова о кампу објављивала је до 1966. западнонемачка штампа, у којој је писано да је острвце лепше од француског туристичког острва Леван (Ile du Levant), југоисточно од Марсеја.⁶³ Туристички камп „Коверсада“ је 1970. важио је за највеће стециште нудиста у свету након француског туристичког раја Монталиве (Montalivet) на обали Атлантског океана.⁶⁴ Притом, надлежни у Врсару, „Анити“ и „Коверсади“ нису бринули за пропаганду јер се обављала преко туристичких гласила и организација на Западу.⁶⁵ Туристичке новине су 1970. писале да се за „Коверсаду“ чак „90 посто капацитета продаје кроз аранжмане иностраних агенција, тур-оператора и међународних нудистичких клубова и удружења“.⁶⁶ У 1974. највећи број туриста долазио је из Западне Немачке, Аустрије, Скандинавије, Италије и Француске, а од Југословена најбројнији су били Словенци.⁶⁷

Када је реч о профиту, Туристичке новине су 1967. писале да је натуразам маленом Врсару, са 950 становника, донео „девизне ми-

57 Sladoljev, *Naturistički kampovi i naselja*, 52.

58 „Naturizam je važan dio turističke privrede“, *Anita*, 18. 11. 1974.

59 „Koversada je vaša“, *Koversada*, 1. 5. 1981.

60 „Prikaz razvoja HTP 'Anite' Vrsar od 1960. do danas“, *Anita*, 20. 9. 1977.

61 „Kraj Lima nudistički auto-kamp“, *Glas Istre*, 3. 9. 1965.

62 „Prikaz razvoja HTP 'Anite' Vrsar od 1960. do danas“, *Anita*, 20. 9. 1977.

63 „Raj na čarobnom otoku“, *Koversada*, 26. 6. 1986.

64 „Нудистички стриптиз“, *Илустрована политика*, 21. 7. 1970.

65 „Struja visokog napona“, *Turističke novine*, 17. 8. 1967.

66 „Od 'Koversade' do 'Pinete'“, *Turističke novine*, 23. 7. 1970.

67 „Naturizam je važan dio turističke privrede“, *Anita*, 18. 11. 1974.

лионе“, посебно преко „једног од најуређенијих и највећих нудистичких кампова у Европи“. Гости су били „изванредне потрошачке моћи“, „долазили [су] само у великим аутомобилима најновијих модела“, а „није потрошен ни један једини динар за пропаганду“. Годишњи промет „Аните“ био је близу милијарду динара, а плате запослених су из године у годину расле.⁶⁸ „Анита“ је 1969. остваривала 90% туристичког промета у Врсару, највише захваљујући „Коверсади“.⁶⁹ *Туристичке новине* су 1971. писале да је процена „Аните“ око развоја кампа „Коверсада“ „изванредан пример благовременог реаговања на захтеве иностраног тржишта“, јер „када је својевремено подизан нудистички камп, многи су то оценили као ризичан инвестициони подухват“, али „уложена средства су се веома брзо амортизовала“.⁷⁰

Коверсада – односно острвце и камп – била је 1969. „нека врста посебне државе“. Камп је био окружен оградом, с рампама и стражарима на улазу и око ограде, и са глисерима који су онемогућавали улаз с мора. У камп „Коверсада“ су пуштали само породице, парове или самце ако су били чланови туристичких клубова.⁷¹ У „Коверсаду“ се улазило са туристичким пропусницама.⁷² Хипици су у „Коверсаду“ долазили и одмах пролазили.⁷³ За њих није било места у камповима где се неговао скуп породични натураizam.

У „Виласима Коверсада“ изграђено је 1970. чак седам објеката и самоуслужни ресторан.⁷⁴ „Коверсада“ је 1972. имала и бензинску пумпу. Простор за плажу је 1972. износио три километра.⁷⁵ Самопослуга је изграђена 1974,⁷⁶ у кампу су тад радила и четири ресторана са кухињама, два велика продајна центра, спортско-рекреативни центар и још неколико туристичко-угоститељских пунктова, пошта и амбуланта.⁷⁷ Затим су 1976. изграђени „Апартмани Коверсада“ чиме су чврсти капацитети још проширени.⁷⁸

68 „Struja visokog napona“, *Turističke novine*, 17. 8. 1967.

69 „U Vrsaru najveći nudistički kamp u Evropi“, *Turističke novine*, 31. 7. 1969.

70 „Od 'Koversade' do 'Pinete'“, *Turističke novine*, 23. 7. 1970.

71 „Golotinja za devize“, *Plavi vjesnik*, 8. 9. 1969.

72 „International congress of nudists“, *Yugoslav Tourist News*, May 1972.

73 „У царству голих“, *Свет*, 31. 7. 1970.

74 „Prikaz razvoja HTP 'Anite' Vrsar od 1960. do danas“, *Anita*, 20. 9. 1977.

75 „International congress of nudists“, *Yugoslav Tourist News*, May 1972.

76 „Prikaz razvoja HTP 'Anite' Vrsar od 1960. do danas“, *Anita*, 20. 9. 1977.

77 „Naturizam je važan dio turističke privrede“, *Anita*, 18. 11. 1974.

78 „Prikaz razvoja HTP 'Anite' Vrsar od 1960. do danas“, *Anita*, 20. 9. 1977.

79 „Dosad najbolji rezultati“, *Anita*, 20. 11. 1975.

Приказ остварених ноћења у Коверсади до 30. септембра (по годинама) ⁸⁰				
	1972.	1973.	1974.	1975.
Виласи	74.565	79.621	74.687	79.510
Камп	229.792	294.676	305.959	362.873
Укупно	304.357	374.297	380.646	442.383

Натуристички камп „Коверсада“ је 1974. имао капацитет од 7.000,⁸⁰ а од 1976. капацитет од 9.000 места.⁸¹ Острвце је повезано 1977. мостом дугим стотинак метара са копном.⁸² Натуристички комплекс је 1980. заузимао више од 1.300.000 квадратних метара, а чинили су га острвце Коверсада, аутокамп „Коверсада“, „Виласи Коверсада“, „Апартмани Коверсада“, павиљони „Блесихка“ и туристичко насеље „Петалон“. Тај комплекс могао је да прими преко 10.000 гостију,⁸³ а 1981. је располагао са осам савремених ресторана, тересама, три самопослуге, неколико тениских игралишта и других спортских садржаја.⁸⁴ У „Анити“ су тврдили да је у лето 1981. капацитет натуристичког комплекса „Коверсада“ био чак до 12.000 натураста дневно.⁸⁵ Комплекс је израстао у град који је живео током лета.

„Анита“ и „Коверсада“ у самоуправном социјалистичком поретку

Угоститељско-туристичко предузеће, а касније хотелско-туристичко предузеће „Анита“ чинили су, иначе, у првој половини седамдесетих ООУР „Врсар“, ООУР „Коверсада“, ООУР „Фунтана“, ООУР „Снабдијевање“, Радна заједница „Заједничке службе“ и Радна заједница „Помоћне дјелатности“.⁸⁶ Основне организације удруженог рада „Врсар“, „Коверсада“ и „Фунтана“ имале су своје хотелско-туристич-

80 „Počelo je sa 45 ležaja“, *Anita*, 16. 8. 1974.

81 „Novost – apartmansko naselje“, *Koversada*, 25. 5. 1976.

82 „1977. godina ukratko“, *Anita*, 26. 12. 1977.

83 „20 godina 'Koversade'“, *Anita*, prosinac 1980.

84 „'Anita' je dijete turističkog nemira“, *Anita*, 12. 3. 1982.

85 „Dragi čitaoci!“, *Koversada*, 1. 5. 1981.

86 „'Vrsar' bez premca u kuglanju“, *Anita*, 27. 1. 1975; „Srednjoročni plan – reaffirmacija planiranja“, *Anita*, 10. 10. 1975.

ке делатности.⁸⁷ Зденко Томчић, технички директор „Аните“ и некадашњи председник Конференције Савеза комуниста „Аните“, изјавио је 1976. да је ООУР „Коверсада“ најзначајнија основна организација „Аните“.⁸⁸

У ООУР „Коверсада“ било је 1974. чак 70 стално запослених и око 140 сезонских радника.⁸⁹ „Коверсада“ је ове године имала основну организацију Савеза комуниста од 14 чланова, а њих 12 из непосредне производње. Крајем 1974. у току је био пријем нових чланова.⁹⁰ Председник Конференције Савеза социјалистичке омладине „Аните“ Шиме Меданић је казао да је омладинска организација 1976. имала запажене успехе. Омладина „Аните“ била је, поред осталог, носилац акција на дочеку Титове штафете, прославе Дана устанка и Дана СКОЈ-а. Током 1976. чак 26 омладинаца „Аните“ завршило је или завршавало идејно-политичке школе.⁹¹

Председник Социјалистичког савеза радног народа општине Пореч Мирко Бујић казао је 1977. да је „Анита“ прошла „велики и напоран пут“, да „треба истаћи њезин и опћенити допринос нашој комуни и регији, друштвено-политичким организацијама и друштву уопће“. Притом је „судјеловала у раду друштвено-политичких организација, Савеза комуниста, синдиката и ССРН“.⁹² Привредна комора Социјалистичке Републике Хрватске доделила је 1981. „Анити“ признање „Златни глобус“ за остваривање највећег броја иностраних ноћења, односно за највећи прилив девизних средстава, а 43% остварених ноћења у „Анити“ имала је „Коверсада“.⁹³

„Анита“ и „Коверсада“ били су синоними за натураizam и друштвену наготу јадранске обале. А „Анита“ је са својим ООУР-ом „Коверсада“ била угледан фактор у самоуправном социјалистичком друштву Истре, Социјалистичке Републике Хрватске и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Што се тиче комунистичких власти, дакле, натураizam је пригрљен да би био део позитивне слике Југославије, али и да би бројни а богати натураистички потрошачи пунили југословенски буџет.

87 „Srednjoročni plan – reafirmacija planiranja“, *Anita*, 10. 10. 1975.

88 „Otpustiti kočnicu napretka“, *Anita*, 16. 10. 1976.

89 „Naturizam je važan dio turističke privrede“, *Anita*, 18. 11. 1974.

90 *Исто*.

91 „Bez timskog rada nema ni boljih rezultata“, *Anita*, 27. 12. 1976.

92 „Prijeđen veliki i naporan put“, *Anita*, 29. 10. 1977.

93 „Koversada je vaša“, *Koversada*, 1. 5. 1981.

Тринаести конгрес Међународне туристичке федерације у „Коверсади“ (1972)

Тринаести конгрес Међународне туристичке федерације одржан је у кампу „Коверсада“ од 2. до 8. августа 1972.⁹⁴ Одржавање конгреса је био храбар потез „Аните“, јер је то први туристички конгрес одржан у социјалистичкој земљи.⁹⁵ *Туристичке новине* су 27. јула 1972. писале да је „Анита“ скоро сасвим самостално финансира-ла припреме с милион динара из сопствених средстава. Мања помоћ је стигла само од општине Пореч. „Анита“ је од учесника на конгресу добијала котизацију. У „Анити“ су били „посебно незадовољни ин-долентним ставом“ Туристичког савеза Хрватске, који, упркос оба-вези, није одштампао проспект са списком званичних туристич-ких центара“ на југословенској обали.⁹⁶

Међутим, *Туристичке новине* су имале оправдања за Тури-стички савез Хрватске јер „поједини нудистички центри на Јадра-ну“ нису прихватили финансијско учешће на изради туристичког проспекта. Поред тога, вршилац дужности генералног секретара Ту-ристичког савеза Југославије Стојан Пудар је казао да „Анита“ није прихватила предлог да се програм прошири на Умаг и Ровињ „не же-лећи да очекиване пропагандне ефекте Конгреса подели с другим“. За „Аниту“ је то био „веома уносан бизнис у коме се постижу много-струки ефекти“, а с друге стране, постојала је „несхватљива незаин-тересованост осталих наших нудистичких центара да се укључе у скуп у Врсару и уз минимална средства на пропагандном плану из-вуку веома значајне предности“. Притом, остали туристички цен-три углавном нису били довољно афирмисани на страном тржишту.⁹⁷

Туристичке новине су закључиле да туристички конгрес у Врсару није ствар само „Аните“ или Врсара: „За туристичку привреду Југославије која је на плану нудистичког туризма постала несумњи-ви фаворит у Европи, он има далеко шире значење које, на жалост, многи још увек нису схватили“.⁹⁸

Глас Истре и *Нови лист* су писали да се Ватикан успротивио томе да се Тринаести конгрес Међународне туристичке федера-

94 „Goli desant na – Vrsar“, *Start*, 3. 5. 1972.

95 „Koversada' i svjetski naturizam“, *Koversada*, 26. 6. 1986.

96 „Zašto je 'Anita' usamljena“, *Turističke novine*, 27. 7. 1972.

97 *Исто*.

98 *Исто*.

ције 1972. одржи у Италији.⁹⁹ *Политика* је јавила да је Римокатоличка црква у Италији била против тога да се натурастички конгрес одржи у тој земљи.¹⁰⁰ Стога је комесар Међународне натурастичке федерације Ђузепе Ђирардели одабрао да Италију замени Југославија, а да домаћин буде „Коверсада“ која је имала значајну натурастичку репутацију.¹⁰¹ Према *Туристичким новинама*, било је најсигурније да се натурастички конгрес 1972. измести у „безбожну Југославију“.¹⁰²

Председник Међународне натурастичке федерације Мишел Кајо је казао да је реакција Римокатоличке цркве у Италији „ништа ново“ и да је било логично да се конгрес одржи у Југославији која је 1972. имала 28 регистрованих натурастичких кампова, у којима летује стотине хиљада натураста. „Коверсада“ је одабрана због локације, саобраћајних веза и климе. Притом је била пространа и позната као једна од најважнијих натурастичких локација у Европи.¹⁰³ *Југословенске туристичке новости* су писале да је одабиром „Коверсаде“ за Тринаести конгрес Међународне натурастичке федерације „југословенски туризам, који нуди толико могућности, добио је још једно признање“.¹⁰⁴

Упркос томе што је однос Римокатоличке цркве према нудизму односно натуразму био добро познат, „Анита“ је замолила поречко-пулског бискупа Вјекослава Милована да служи мису за 6.000 натураста у „Коверсади“. На ову провокацију бискуп је одговорио: „Са жаљењем вам јављамо да поменутој замолници не можемо ни у којем облику удовољити, јер се као католици не можемо сложити с начелима и праксом нудизма. Вјерујемо да вам није непознато како смо својевремено ми, као представници цркве у Истри, изразили Извршном вијећу Сабора Хрватске наше противљење и негодовање због ширења нудистичких кампова у нашем крају“.¹⁰⁵ У том протесту Извршном вијећу Сабора СР Хрватске стајало је: „Познато је да католичко морално научење, а исто тако и здрави морални осјећај вјерника одбацује и осуђује отворено и јавно показивање нагих људ-

99 „Golaći na okupu“, *Glas Istre*, 29–30. 7. 1972; „Golaći na okupu“, *Novi list*, 29–30. 7. 1972.

100 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

101 „Golaći na okupu“, *Glas Istre*, 29–30. 7. 1972; „Golaći na okupu“, *Novi list*, 29–30. 7. 1972.

102 „Razgoličena istina“, *Turističke novine*, 10. 8. 1972.

103 *Исто*.

104 „International congress of nudists“, *Yugoslav Tourist News*, May 1972.

105 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

ских тјелеса како се то практикује код нудизма“.¹⁰⁶ Бискуп Милован је „до последњег момента“ покушавао да спречи одржавање натурастичког конгреса у Врсару.¹⁰⁷ Али без успеха. Натурастички конгрес је одржан „унаточ протесту и демаршу поречко-пулског бискупског ординаријата“.¹⁰⁸

С друге стране, натурастички конгрес је сасвим одговарао југословенским интересима јер су се начела натуразма поклапала с политиком несврставања коју је водила Југославија. Наиме, челник натураста Мишел Кајо је *Танјугу* 6. августа 1972. изјавио: „Суштина покрета натураста је – пацифизам, пријатељство и сурадња међу људима без обзира на боју коже и националност или вјерску припадност“. Кајо је „одао пуно признање Југославији на изванредно уређеном туризму“, а „Анити“ на томе што је од Коверсаде створила „прави мали рај за натурасте“. Поред тога, јавио је *Танјуг*, „за њега [Кајоа] је одлука југославенских власти да се одобри боравак натураста у посебно уређеним камповима на Јадрану“ јасан „доказ да је Југославија демократска земља, која је у својим схваћањима људске слободе отишла пола вијека испред осталих земаља“.¹⁰⁹

Будући да су организатори натурастичког конгреса по протоколу инсистирали да делегати морају да буду голи на отварању, упркос томе што ће присуствовати републички и локални функционери, министар за туризам Социјалистичке Републике Хрватске Антун Бубић је отказао најављени долазак.¹¹⁰ Било је мишљења да је то учинио јер су *Глас Истре* и *Нови лист* упитали – „хоће ли се морати скинути и министар“?¹¹¹ Организатор није тражио од гостију да буду наги.¹¹² Стога је то била медијска провокација.

Отварању Тринаестог конгреса Међународне натурастичке федерације присуствовали су Душан Раковац, председник Одбора за туризам и робни промет Извршног већа Сабора Социјалистичке Републике Хрватске, и председник скупштине општине Пореч Марио

106 Igor Duda, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, (Zagreb: Srednja Europa, 2010), 317.

107 „Киша обукла голаће“, *Политика*, 4. 8. 1972.

108 „Svijet golih u Vrsaru“, *Glas Istre*, 3. 8. 1972; „Svijet golih u Vrsaru“, *Novi list*, 3. 8. 1972.

109 „Puno priznanje Jugoslaviji“, *Glas Istre*, 7. 8. 1972.

110 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

111 „Golači na okupu“, *Glas Istre*, 29–30. 7. 1972; „Golači na okupu“, *Novi list*, 29–30. 7. 1972; „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

112 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

Херак.¹¹³ Мишел Кајо је госте дочекивао наг.¹¹⁴ *Вечерње новости* су забележиле како се Херак рукује са голим Кајоом,¹¹⁵ а *Глас Истре* и *Нови лист* су објавили Херакову фотографију током поздравног говора када је овај био окружен натурастима и Кајоову фотографију отварања скупа док с његове леве стране стоји и посматра га Душан Раковац.¹¹⁶ Скуп су поред Херака поздравили Душан Раковац и директор „Аните“ Иван Турковић.¹¹⁷

Према протоколу је било предвиђено да се на отварању интонира југословенска химна „Хеј Словени“ и подигне на јарбол југословенска застава. Међутим, од тога се у последњем моменту одустало. На јарбол је подигнута застава Међународне натурастичке федерације, а инторнирана је песма „Истро мила“,¹¹⁸ коју је извела „локална глазба“ из Врсара у свечаним униформама.¹¹⁹ Иако није дато објашњење зашто се одустало од југословенских симбола на отварању, најизвесније је објашњење да југословенске власти нису желеле да неколико стотина сасвим голих људи поздрави интонирање химне и подизање заставе Југославије.

Натурастички конгрес је свечано отворен 2. августа 1972. у присуству 500 натураста,¹²⁰ у замку грофице Еве Лихтенберг који је „Анита“ откупила од њених наследника. Конгрес су званично организовали Међународна натурастичка федерација и „Анита“.¹²¹ У раду је учествовало 40 делегата из 21 земље чланице,¹²² са пет континента.¹²³ Југославија није била члан Међународне натурастичке федерације јер није имала националну организацију. Стога је на натурастичком конгресу у име Југославије учествовало Друштво пријатеља „Коверсаде“, које је основано 1972. и имало је стотинак чланова.¹²⁴

113 *Исто.*

114 *Исто.*

115 „За конгрес одело – забрањено“, *Вечерње новости*, 4. 8. 1972.

116 „Goli kongres – dva sata za kamere“, *Glas Istre*, 5–6. 8. 1972; „Goli kongres – dva sata za kamere“, *Novi list*, 5–6. 8. 1972.

117 „Svijet golih u Vrsaru“, *Glas Istre*, 3. 8. 1972; „Svijet golih u Vrsaru“, *Novi list*, 3. 8. 1972.

118 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

119 „Nudisti vijećaju“, *Večernji list*, 7. 8. 1972.

120 „Svijet golih u Vrsaru“, *Glas Istre*, 3. 8. 1972; „Svijet golih u Vrsaru“, *Novi list*, 3. 8. 1972.

121 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

122 „Završen goli kongres“, *Glas Istre*, 9. 8. 1972; „Završen goli kongres“, *Novi list*, 9. 8. 1972.

123 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

124 *Исто.*

„Коверсада“ је била на насловним странама штампе у земљи и свету. У „Анити“ су сматрали да је натурастички конгрес био њихова најбоља пропагандна активност икада.¹²⁵

Вечерње новости су објавиле да је натурастички конгрес пратило 45 новинара,¹²⁶ а *Глас Истре* и *Нови лист* су писали да је натурастичком конгресу присуствовало 50 новинара из земље и света.¹²⁷ Акредитовано је и десетак представника југословенских туристичких и угоститељских организација.¹²⁸ Новинарима је фотографисање било дозвољено само током свечаног отварања, у трајању од два сата.¹²⁹ Строго је било забрањено фотографисање у натурастичком кампу, од шатора до шатора, али се то ипак догодило па је дошло до неспоразума између организатора и неких новинара који су то учинили.¹³⁰ На крају, фоторепортаже са свечаног отварања објавио је, поред *Вечерњих новости*, и *Вечерњи лист*.¹³¹ Иначе, у време одржавања конгреса, међу 6.000 иностраних натураста махом из Савезне Републике Немачке и Аустрије, било је педесетак Југословена, углавном из Словеније, и по који из Загреба и Београда.¹³²

Према протоколу, на тераси су, на сталке, постављене заставе земаља из којих су долазили делегати.¹³³ За конгресним столом испред сваког делегата је стајала заставица државе из које долази, такође и конгресни материјал. Делегати су имали микрофоне и апаратуру за симултано превођење.¹³⁴

Теме конгреса су биле „Натурализам–трговина–туризам“, „Односи између националних организација натураста“, „Натурализам и сексуалност“ и „Натурализам у свету“.¹³⁵ Професор Иван Блажевић из

125 „13. kongres naturista na Koversadi“, *Anita*, 20. 9. 1977.

126 „На голаћа по два новинара“, *Вечерње новости*, 3. 8. 1972.

127 „Završen goli kongres“, *Glas Istre*, 9. 8. 1972; „Završen goli kongres“, *Novi list*, 9. 8. 1972.

128 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

129 „Goli kongres – dva sata za kamere“, *Glas Istre*, 5–6. 8. 1972; „Goli kongres – dva sata za kamere“, *Novi list*, 5–6. 8. 1972.

130 „Razgoličena istina“, *Turističke novine*, 10. 8. 1972.

131 „Nudisti vijećaju“, *Večernji list*, 7. 8. 1972.

132 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

133 „Goli kongresmeni“, *Glas Istre*, 2. 8. 1972; „Goli kongresmeni“, *Novi list*, 2. 8. 1972;

134 „Nudisti vijećaju“, *Večernji list*, 7. 8. 1972.

135 „Golaći na okupu“, *Glas Istre*, 29–30. 7. 1972; „Golaći na okupu“, *Novi list*, 29–30. 7. 1972.

Пуле поднео је посебан реферат „Климатске прилике западноистарског приморја и нудизам“.¹³⁶

Прва тема на конгресу била је „Натуризам–трговина–уризам“, а друга тема је била однос Немачке натурастичке федерације (СР Немачке) и Међународне натурастичке федерације из које су западнонемачки натурасти пре неколико година иступили. Разлози су тумачени као „особни неспоразуми“.¹³⁷ Након сесија 3. августа 1972. одржана су спортска такмичења, а увече пројекција туристичких филмова о Југославији.¹³⁸

Најоштрије полемике су биле када је дискутовано о теми „Натуризам и сексуалност“. Потпредседник Међународне натурастичке федерације Џек Воткинс из Републике Ирске је закључио: „Натуризам није кревет пун сексуалности и ми смо у то успели да убедимо широку публику“. Међутим, било је и другачијих мишљења. Делегат из Данске је сматрао да натурастима треба дозволити и „сексуално експериментисање“ у шаторима, караванима и бунгаловима, уколико не ремете мир. Делегат из Белгије се томе успротивио јер „измена партнера и групни секс нису у складу са натурастичким моралом“. Његов став је подржала већина делегата, а предлог Данца је „са гнушањем одбијен“.¹³⁹

У оквиру натурастичког конгреса одржано је и такмичење за „Мис Коверсаде“. Такмичење се одржавало сваке године, али је ово било посебно због конгреса.¹⁴⁰ Учествовало је 18 девојака. Победила је службеница Карола Каријани (21) из Италије, прва пратиља је била студенткиња Гундхилд Керстемер (22) из Савезне Републике Немачке, а друга пратиља козметичарка Славица Зораја (19) из Београда.¹⁴¹

Тринаести конгрес Међународне натурастичке федерације окончан је 8. августа 1972. Део новинара је дан пре затварања напустио конгрес незадовољан тиме што закључци централног комитета Међународне натурастичке федерације и службено саопштење нису објављени. Конгрес је завршен поделом награда за успех у спорстским такмичењима и поделом признања учесницима конгреса. Кајо

136 „Делегати голи – гости обучени“, *Политика*, 3. 8. 1972.

137 „Naturizam – sve masovniji“, *Večernji list*, 5–6. 8. 1972.

138 „Naturizam–trgovina–turizam“, *Glas Istre*, 4. 8. 1972; „Naturizam–trgovina–turizam“, *Novi list*, 4. 8. 1972.

139 „Голи али – пристојни“, *Вечерње новости*, 8. 8. 1972.

140 „Eve i Adami moje mladosti“, *Koversada*, 26. 6. 1986.

141 „Голи али – пристојни“, *Вечерње новости*, 8. 8. 1972; „Постидела се фотографа!“, *Вечерње новости*, 9. 8. 1972.

је у закључном говору само казао да су конгрес и Врсар као домаћин испунили очекивања, да су покренута значајна питања и да су расправе биле на нивоу.¹⁴²

Римокатоличка црква у Југославији, посебно Црква у Хрвата, наставила је наредних година кампању против натуразма. У *Гласу Концила* је 22. јула 1973. објављен одговор читатељки у којем је упозорена да је „нудизам“ грех, а „сагријешити – то овиси о твојој савјести и одлуци“.¹⁴³ Читалац *Гласа Концила* предложио је 1979. да Црква у Хрвата затражи забрану нудизма у Југославији.¹⁴⁴ Сабор Бискупске конференције Југославије заседао је у Загребу и усвојио је „Изјаву о нудизму“ у којој стоји: „Ми бискупи Југославије, окупљени на прољетном Сабору у Загребу од 28. до 30. травња 1981. године, дижемо глас против све већег насртаја нудизма на читавој нашој јадранској обали“. Затим, „апелирамо на нашу јавност, не само на вјернике него и на све којима је стало до хуманизма и хуманог развоја нашега друштва, да се озбиљно суоче с деликатном појавом нудизма на нашој лијепој обали те да пораде како би се створила средина која и за вријеме љетног одмора одговара достојанству човјека“.¹⁴⁵

У истом временском оквиру Српска православна црква у званичном гласилу *Православље* није објавила ниједан текст нити о масовној нити о популарној култури па тако ни натуразам није био тема којом се српско православље тада бавило. Натуристички центри, кампови и плаже у Југославији били су скоро у потпуности смештени на обали, где је већину пастве имала Римокатоличка црква. Чак и када је реч о Ади Бојани у Црној Гори, која је на месту прожимања римокатоличког и муслиманског елемента Албанаца. На прелому седамдесетих и осамдесетих, када су натурасти стидљиво и илегално почели да се јављају у Грчкој, против натурастичких плажа протестовала је Православна црква Грчке, која је стајала чак и иза демонстрација против натураста.¹⁴⁶ Поглед на јавну наготу Православне цркве и Римокатоличке цркве свакако је истоветан.

142 „Kongres pred završetkom“, *Glas Istre*, 8. 8. 1972; „Kongres pred završetkom“, *Novi list*, 8. 8. 1972; „Završen goli kongres“, *Glas Istre*, 9. 8. 1972; „Završen goli kongres“, *Novi list*, 9. 8. 1972.

143 „Nedaleko nudističkog kampa“, *Glas Koncila*, 22. 7. 1973.

144 „Jugoslavija – najslobodnija FKK zemlja u Evropi“, *Glas Koncila*, 22. 7. 1979.

145 „Izjava o nudizmu“, *Glas Koncila*, 17. 5. 1981.

146 „Bludni babinjak“, *Studio*, 2. 8. 1980.

Закључак

Гости из немачког говорног подручја донели су 1956. натуризам у Југославију, на Раб и Хвар, где су на скривеним и удаљеним плажама били далеко од очију јавности. Отварањем острвцета Коверсада код Врсара, прво за западнонемачке натурасте 1961. а каснијих година и за остале странце, ударени су темељи натуризму као феномену у социјалистичкој Југославији.

Развој Коверсаде, еволуција околног простора у веома уређени натуристички камп, инострано интересовање за сунце и море на југословенској обали, отворили су крајем шездесетих широм врата бројним новим натуристичким камповима, а касније и натуристичким хотелима, у Истри, Кварнеру, Далмацији и Црној Гори. Посебно током седамдесетих година Југославија је сматрана лидером у светској натуристичкој понуди, а током осамдесетих једним од лидера у светској понуди. Стога је Тринаести конгрес Међународне натуристичке федерације одржан у „Коверсади“, односно у Врсару (1972). Конгрес је био изванредна реклама за југословенско социјалистичко уређење које је, и кроз натуризам, показивало отвореност ка савременим културним покретима који су носили и наготу: на плажи, на филму и у позоришту, у штампи и рокенрол музици. Притом, начела натуристичког покрета подударала су се са смерницама југословенске политике несврставања.

Исто тако важно, а можда и важније, јесте да је натуризам Југославији доносио годишње стотине милиона долара прихода, посебно од гостију из немачког говорног подручја, без којих на југословенској обали не би могла да се развије натуристичка култура. Римокатоличка црква, која се јавно противила натуризму, није имала никаквог успеха у његовом заустављању током трајања социјалистичке Југославије.

Резиме

Натуризам је на југословенску обалу стигао 1956. и израстао је у друштвени феномен. Југославија је видела натуризам као промоцију свог отвореног социјалистичког система, али је још више у њему видела прилику за добру зараду. Притом је југословенска пропаганда натуризма била знатно слабија од пропаганде иностраних агенција – посебно из Савезне Републике Немачке – чији су успеси пунили натуристичке капацитете у Југославији.

Друштвена клима у југословенском социјалистичком друштву била је таква да је јавна нагота, посебно женска, од краја шездесетих промовисана на филму, у позоришту, у штампи и рокенрол музици. Натуризам је стога био симпатисан посебно код београдске и загребачке забавне штампе, а праћен, толерисан и неосуђиван у туристичкој, политичкој и дневној штампи. Једини институционални критичар натуризма у Југославији била је Римокатоличка црква, посебно Црква у Хрвата.

Развој натуризма у Југославији одвијао се без плана и наметнули су га странци. Упркос тој стихији, натуризам је експлодирао услед интеракције повољних друштвених околности за јавну наготу, домаћих туристичких и привредних предузећа која су у натуризму видела извор огромне зараде, западних туристичких агенција које су на томе такође веома добро зарађивале и западних натураста – највише из немачког говорног подручја – којима се веома допала југословенска обала и топла медитеранска клима.

Југославија је у седамдесетим и осамдесетим годинама имала највише туристичких центара, кампова, хотела и плажа у Европи, али је Француска у осамдестим имала више туристичких гостију јер су њени центри били већег капацитета. Обе земље су годишње имале отприлике милионску туристичку посету или чак нешто више. Притом, Француска је имала развијену сопствену туристичку културу која је Југославији недостајала. Камп „Коверсада“ у Врсару је био највеће туристичко стециште у Европи после француског места Монталиве (Montalivet).

Хотелско-туристичко предузеће „Анита“ из Врсара, у чијем се саставу налазио туристички камп „Коверсада“, било је домаћин и саорганизатор Тринаестог конгреса Међународне туристичке федерације (1972). То је био први туристички конгрес у социјалистичкој земљи, а „Анита“ је била угледан фактор у самоуправном социјалистичком друштву Истре, Социјалистичке Републике Хрватске и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Римокатоличка црква је покушала да спречи одржавање овог конгреса, али у томе није имала никаквог успеха. Насупрот томе, републички и локални функционери Социјалистичке Републике Хрватске и Савеза комуниста Хрватске увеличали су својим присуством и говорима отварање туристичког конгреса у „Коверсади“. Руководство Међународне туристичке федерације узвратило је 1972. комплиментом „да је

Југославија демократска земља, која је у својим схваћањима људске слободе отишла пола вијека испред осталих земаља“.

То је било велико признање југословенском социјализму и сигурно је допринело томе да се натураizam на југословенској обали развија без стављања препрека до самог краја Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije. Turistički savez Jugoslavije, fond 746, kutija 47, Predlog programa turističke propagandno-informativne delatnosti prema inostranstvu u 1983. godini.
- *Baedeker's Yugoslavia*, US and Canadian edition. New Jersey: Prentice Hall Press, 1982.
- Bosić, Predrag. „Naturizam u povijesti istarskog turizma 1960–1990“. *Radionica za suvremenu povijest. Istraživanja diplomanata pulskog Sveučilišta 2011–2013*, priredili Igor Duda, Anita Buhin, Igor Stanić, 109–126. Pula–Zagreb: Srednja Europa, 2013.,
- Duda, Igor. *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.
- Harp, Stephen L. *Au Naturel. Naturism, Nudism, and Tourism in Twentieth-Century France*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2014.
- *Jugoslavija. Freikörperkultur*. Zagreb: Turistički savez Jugoslavije, Turistički savez Hrvatske, 1982.
- *Naturismo '87. Guida ai campi naturisti della costa adriatica jugoslava*. Padova: Francisci Editore, 1987.
- Раковић, Александар. „Мјузикл *Коса* у Атељеу 212 (1969–1973)“. *Токови историје* 2/2017, 85–114.
- Rittlinger, Herbert. *Dalmatinischer Sommer*. Hamburg: Richard Danehl's Verlag GmbH Hamburg–Altona, 1956.
- Sladoljev, Jerko. *Naturistički kampovi i naselja. Povijest, koncepcija, razvoj*. Pula: CASH, 2001.
- *Zakon o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti*, priredio Slobodan Kaštela. Zagreb: Narodne novine, 1978.
- *Вечерње новости* (Београд)
- *Илустрована политика* (Београд)
- *Монтенегротурист* (Будва)
- *Политика* (Београд)
- *Православље* (Београд)
- *Свет* (Београд)
- *Anita* (Vrsar)
- *Duga* (Beograd)

- *Glas Istre* (Pula)
- *Glas Koncila* (Zagreb)
- *Koversada* (Vrsar)
- *Naš glas* (Poreč)
- *Naturist* (Ljubljana)
- *Novi list* (Rijeka)
- *Plavi vjesnik* (Zagreb)
- *Start* (Zagreb)
- *Studio* (Zagreb)
- *Turističke novine* (Beograd)
- *Večernji list* (Zagreb)
- *Yugoslav Tourist News* (Belgrade)

Summary

Aleksandar Raković

The Development of Naturism in Yugoslavia on the Example of Koversada (1961-1981)

ABSTRACT: Based on Yugoslav tabloid, church, tourist, naturist, hotel and catering, and entertainment press, as well as archives from the Tourist Association of Yugoslavia and other relevant literature, the paper talks about the development of naturism in Yugoslavia on the example of Koversada and the position of the communist authorities and the Roman Catholic Church regarding the 13th Congress of the International Naturist Federation at Camp Koversada in 1972 and the social circumstances that led to Vrsar, HTP Anita, and Koversada naturist camp, and with them socialist Yugoslavia, becoming one of the centers of world naturism.

KEY WORDS: Yugoslavia, Naturism, Socialism, Roman Catholic Church, Adriatic Sea.

Naturism arrived on the Yugoslav coast in 1956 and grew into a social phenomenon. Yugoslavia saw naturism as a promotion of its open socialist system but even more as an opportunity for good profit. At the same time, the Yugoslav propaganda of naturism was significantly weaker than the propaganda of foreign agencies – especially from the Federal Republic of Germany – whose successes filled naturist camps in Yugoslavia to full capacity.

The social climate in Yugoslavia's socialist society was such that public nudity, especially with regard to women, had been promoted through the film industry, theaters, the press, and in rock and roll music since the late 1960s. In this respect, the Yugoslav tabloid press, especially in Belgrade and Zagreb, was sympathetic to naturism and followed, tolerated, and did not condemn it in the tourist press, and political and daily newspapers. The only institutional criticizer of naturism in Yugoslavia was the Roman Catholic Church, especially in Croatia.

The development of naturism in Yugoslavia developed without a plan and was imposed by foreigners. Despite this element, naturism in Yugoslavia exploded due to the interaction of favorable social circumstanc-

es for public nudity, domestic tourism and business companies that saw naturism as a huge source of income, Western travel agencies that also made very good money, and Western naturists themselves – mostly German-speaking – who really liked the Yugoslav coast and the warm Mediterranean climate.

Yugoslavia had the largest number of naturist centers, camps, hotels, and beaches in Europe in the 1970s and 1980s, but France had more naturist guests in the 1980s because its centers had a bigger capacity. Both countries had about a million naturist visits a year, or even more. At the same time, France had developed its own naturist culture, which Yugoslavia lacked. Camp Koversada in Vrsar was the biggest naturist gathering place in Europe after the French town of Montalivet.

The Anita hotel and tourist company from Vrsar, which incorporated camp Koversada, was the host and co-organizer of the 13th Congress of the International Naturist Federation (1972). It was the first naturist congress in a socialist country, and Anita was a prominent factor in the self-management socialist society of Istria, the Socialist Republic of Croatia, and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The Roman Catholic Church tried to prevent this congress from being held in Yugoslavia but failed. In contrast, republic and local officials of the Socialist Republic of Croatia and the League of Communists of Croatia gave greater significance to the naturist congress in Koversada by being present and holding speeches at the opening ceremony. The leadership of the International Naturist Federation responded in 1972 with a compliment that “Yugoslavia is a democratic country, which in its understanding of human freedom has gone half a century ahead of other countries.”

This was important recognition of Yugoslav’s socialist system and definitely contributed to the development of naturism on the Yugoslav coast without placing any obstacles until the very end, when the Socialist Federal Republic of Yugoslavia ceased to exist.